

Nehrajeme o to, jaké peníze budeme mít, ale čím budou, říká ekonom Palanský

Miroslav Palanský, Petr Bittner

rozhovor

Politici rádi slibují, že „nechají lidem víc peněz v peněženkách“. Jenže kterým lidem vlastně? A co když peníze samy o sobě nejsou jen neutrálním nástrojem směny, ale zrcadlem moci, důvěry a nerovnosti? Ekonom Miroslav Palanský, odborník na daňové ráje a globální přesuny bohatství, v rozhovoru s Petrem Bittnerem ze společensko-ekonomického podcastu Škrty převrací naruby oblíbené ekonomické slogany. Proč nižší daně nemusí znamenat větší svobodu? Jak peníze ztrácejí neutralitu, když se stávají datovou stopou? A proč budoucnost ekonomiky neurčí měna, ale to, čím zájmy bude reprezentovat?

Když politici říkají „necháme lidem víc peněz v peněženkách“, koho mají ve skutečnosti na mysli? A co znamená ve skutečnosti další obligátní volební slib „nebudeme zvyšovat daně“?

Když politici říkají „necháme lidem víc peněz v peněženkách“, zní to jako vstřícný krok pro běžné lidi. Z logiky fungování takových opatření ale není vždy jasné, na jakou skupinu vlastně cílí. Samozřejmě tím nejdůležitějším aspektem, který o tom v důsledku rozhodne, je, kterou daň chtějí snížit, a kdo takovou daň ve stávající chvíli platí.

Neméně důležitým aspektem ale je i to, jaký bude celkový reálný ekonomický dopad takového snížení daní. To závisí primárně na tom, kdo nese reálné břemeno daně, tzv. incidence.

Mohl byste to uvést na nějakém příkladu ze stávajících politických programů?

Například snížení korporátních daní, které má v programu ANO, většinou nevede ke snížení cen jejich zboží, jak možná předpokládají někteří jejich voliči, zato vcelku spolehlivě povede ke zvyšování zisků těchto firem po zdanění.

Takže ano, některým lidem opravdu zůstane „víc peněz v peněženkách“, ale nebudou to asi „peněženky“, ale spíš tučná konta. A pravděpodobně to nebudou primárně voliči ANO, ale spíš někteří členové ANO.

Jak je potom možné, že taková rétorika pořád funguje?

Rétorika ohledně snižování daní se často opírá o představu, že daně jsou něco, co nám stát „bere“, nikoli to, co jsou ve skutečnosti: tedy projev společenské smlouvy, která umožňuje financovat veřejné služby, infrastrukturu a stabilní ekonomické prostředí. Tedy základní společenské podmínky čehokoli dalšího – včetně soukromého podnikání.

Ve skutečnosti tedy nejde o to, kolik peněz komu zůstane nebo nezůstane, ale o to, jak se rozhodneme rozdělit

náklady na fungování společnosti.

Z pohledu běžných voličů by logicky dávalo mnohem větší smysl třeba progresivní zdanění. Kde se bere ten základní odpor proti opatření, které může rostoucí nerovnosti konečně začít strukturálně narovnávat? Kdo takový odpor fabrikuje a kdo z něj profituje?

Relativní odpor vůči progresivnímu zdanění má v Česku hluboké kořeny. Část veřejnosti má stále pocit, že daně trestají úspěch, a že rovná daňová sazba je jediná férová. Ve skutečnosti je to spíš otázka rámování – tedy jak se o daních mluví, kdo debatu vede a jaké zájmy za ní stojí.

Kdybychom se místo takových předsudků podívali jednoduše na empirické důkazy, tak vidíme, že země s progresivnějším zdaněním mají vyšší sociální mobilitu, lepší služby pro běžné občany a spolu s tím vším logicky i větší důvěru ve stát. Tento fakt do českého povědomí stále jaksi nedoputoval.

Tak tomu pomozme třeba tímhle rozhovorem. Jakým mechanismem progresivní zdanění těch lepších služeb a vyšší sociální mobility dosáhne?

Ekonomie má v tomto vcelku jasno díky zohlednění užitkových funkcí. Když někdo vydělává 20 tisíc měsíčně a má zaplatit na dani 2 tisíce, pocítí to víc, než když zdaníme stejnými 10% člověka, který vydělává 200 tisíc. Člověku s desetkrát nižším příjmem taková daň sebere víc užitku. Tato užitková funkce vydělaných peněz se pak s rostoucími příjmy či bohatstvím vyrovnává.

Od určité hladiny u velmi bohatých lidí s dalšími rostoucími příjmy zkrátka už užitek neroste, zatímco chudí lidé si za další vydělané peníze koupí statky, které jsou většinou otázkou samotného bytí a nebytí: jídlo, bydlení apod., to jsou věci, které jim přinášejí naopak ohromný užitek.

A to je v kostce základní mechanismus toho, jak progresivní zdanění vlastně optimalizuje celkový blahobyt společnosti.

Jaké nejčastější mýty kolují v české debatě o daních a státu – a který je podle vás na dlouhodobé kvalitě života v Česku podepisuje nejvíc?

K nejškodlivějším bezpochyby patří mýtus, že nižší daně automaticky podporují ekonomický růst. Dlouhodobě totiž vedou nízké daně často spíš k erozi demokratických institucí a prohlubování nerovností.

Určitě bych ještě jmenoval mýtus, že stát je neefektivní ze své podstaty, a že veřejný sektor jen přerozděluje bez přidané hodnoty. Ekonomie, která se nenechá ovládnout ideologií, naopak vidí, že stát se nachází ve velmi dobré pozici, pokud jde o řešení některých velkých problémů. I ta nejlépe fungující ekonomika totiž za sebou nechává spoustu nezamýšlených důsledků a tržních selhání. Stát v takovou chvíli přichází jako v podstatě jediný aktér, který má tu moc vylepšit spoustu aspektů, které se našich životů bezprostředně dotýkají.

Uvedl byste to na nějakém příkladu?

Jedním takovým příkladem může být existence tzv. externalit, tj. nekompenzovaných efektů transakcí či aktivit na nějakou třetí, nezúčastněnou stranu, které vedou k tržnímu selhání, tedy neschopnosti neregulovaného trhu dosáhnout efektivní alokace prostředků.

Jednodušeji řečeno, negativní externality (jako třeba znečišťování ovzduší) vedou k nadměrné aktivitě, a naopak pozitivní externality (jako třeba vzdělávání) vedou k nedostatečné aktivitě. Pokud by tedy například každý občan musel platit plnou cenu za své vzdělání včetně toho základního, mnoho lidí by si to nemohlo dovolit a nestudovalo by, což by se na dané společnost podepsalo naprosto fatálně.

Proto nastupuje stát, který dokáže takové nedostatky tržního mechanismu identifikovat a má kapacitu je opravit. Jen díky tomu může společnost řádně fungovat, aspirovat na lepší služby a v důsledku tak zvyšovat kvalitu života.

Jedno z témat letošního Inspiračního fóra je kromě Peněz i Evropa. Má dnes ještě pro Českou republiku nějaký smysl držet korunu, nebo jsme z ekonomického hlediska už tak provázaní se zbytkem Evropy, že jde spíš o politické gesto hrající na laciný patriotismus?

Z čistě ekonomického hlediska už je česká ekonomika velmi úzce propojená s eurozónou, že koruna začíná působit spíš jako rarita, která dává rok od roku menší a menší smysl. Držení koruny má tedy spíš symbolický, politický význam, než ekonomický smysl.

Je třeba si uvědomit, že zatímco některé benefity eurozóny nám s korunou unikají, její náklady neseme tak jako tak – většina našeho exportu, našich úvěrů i našich investic se totiž odehrává v eurech, takže šoky, které zasáhnou eurozónu, se už dávno významně promítají do naší ekonomiky. Koruna nekoruna.

V čem podle vás spočívá ten symbolický či politický smysl koruny?

Je to otázka politické identity a nějakého pocitu autonomie. Ten má ale stále menší praktický dopad v reálných životech. V realitě se totiž ČNB pohybuje v rámci prostředí, které silně ovlivňuje politika Evropské centrální banky. Zas tolik toho manévrovacího prostoru v propojené evropské ekonomice zkrátka koruna nemá.

Proč tedy obhájci koruny říkají, že „ČNB nás ochrání před krizemi“, nebo že „euro přinese zdražování“? Které z takových výroků stojí na faktech, a které jsou spíš výmysly?

ČNB bezesporu drží v ruce nástroje, kterými může krátkodobě reagovat na šoky. Ale v globalizované ekonomice je její manévrovací prostor omezený. Z posledních let víme, že skutečné krize, které k nám přicházejí, jsou většinou vnější, externí – energetické, finanční, geopolitické. A v nich nějaká „domácí měna“ nic neřeší.

Pokud jde o obavy ze zdražení po přijetí eura, ty jsou především přehnané. V jiných zemích se po přechodu na euro objevily jen krátkodobé efekty – většinou v oblasti drobných cen. Reálné faktory, které ovlivňují inflaci, leží jinde – v produktivitě, mzdách a konkurenci.

A jaké jsou tedy reálné potenciální nevýhody přijetí eura pro českého občana?

Vyčíslit všechny výhody a nevýhody vstupu do eurozóny je nesmírně obtížné, protože neexistuje dobrý tzv. counterfactual – to znamená, že moc nejde posoudit, co by se stalo v opačném případě nezavedení nové měny. Empirická analýza reálných ekonomických dopadů nám tak v tomto případě příliš nepomůže a jedná se opravdu spíše o geopolitické téma – pokud tedy chceme být nedílnou součástí prosperující Evropy, z mého pohledu by dávalo velký smysl přijmout euro co nejdříve.

Co pozitivního podle vás zmůže měnová politika v dobách krize – a co naopak vyřešit neumí?

Měnová politika může tlumit dopady krizí – například zlevnit úvěry nebo stabilizovat trhy. Ale neumí řešit strukturální nerovnosti, rozpočtové nerovnováhy ani daňové úniky. Tam je potřeba efektivní fiskální politika a mezinárodní koordinace, ve které dost zaostáváme. Například obrovský problém zdanění nadnárodních společností, které přesouvají dle posledních odhadů okolo 40% svých zisků do daňových rájů, je něco, v čem bychom mohli být mnohem aktivnější na půdě EU či v nově vznikajících fórech na půdě OSN.

Následuje krátká série nezařazených otázek, které si myslím spousta lidí klade, ale stydí se to přiznat. A začnu zhurta: V čem je zásadní rozdíl mezi hotovostí a bezkontaktní kartou – a proč na tom záleží? Koho může digitální platba poškozovat?

Záleží na tom víc, než si myslíme. Hotovost je anonymní a univerzálně dostupná. Digitální platby jsou pohodlnější, ale vytvářejí závislost na infrastruktuře, kterou ovládají soukromé firmy. Mnoho obchodníků tak argumentuje, že nechtějí přijímat platební karty kvůli vysokým poplatkům.

Každá platba pak znamená i datovou stopu, a tím i ztrátu části finančního soukromí. Pro většinu lidí to nepředstavuje problém, ale pro některé skupiny – starší, venkovské, nízkopříjmové – může digitalizace plateb vytvářet bariéry. Naopak z pohledu prevence daňových úniků, korupce, praní špinavých peněz apod. je digitalizace samozřejmě žádoucí.

Jak skutečně fungují kryptoměny – pokud je máme představit někomu mimo krypto komunitu – a jaký reálný problém řeší, pokud vůbec?

Kryptoměny měly původně řešit nedůvěru ve finanční instituce, ale v praxi spíš vytvářejí nové nerovnosti. Z decentralizovaného ideálu se stal vysoce spekulativní trh s malým reálným přínosem pro běžnou ekonomiku.

Banky se zatím obejít nedají – jejich role v poskytování úvěrů, řízení rizika a zajištění stability je zatím nenahraditelná.

Obejdou se v budoucnu peníze bez bank? Anebo se dřív obejde lidstvo bez peněz?

Spíš než konec bank nás čeká jejich postupná transformace do více datově a technologicky řízených institucí. Některé tradiční banky jsou stále závislé na papírových smlouvách a fyzických pobočkách v době, kdy modernější instituce dokáží služby řešit kompletně digitálně.

Revolut, Wise a další aplikace fungují na principu obcházení bank. Mění to něco zásadního na tradičním finančním systému, nebo je to jenom levnější a pohodlnější brána, která nemá potenciál změnit základní pravidla hry?

Mění hlavně uživatelskou zkušenost, ne samotný systém. Tyto služby zefektivňují převody, snižují poplatky a zvyšují konkurenci, ale pořád fungují v rámci stejného finančního rámce.

Jaká aplikace by tedy mohla představovat reálnou změnu?

Reálnou změnu by přinesla až veřejně spravovaná digitální infrastruktura, která by nabízela základní platební

služby bez závislosti na komerčních bankách.

Takže by ji spravovala centrální banka? Jinými slovy: měly by centrální banky vydávat vlastní digitální měny? A co by to změnilo pro běžné lidi a firmy?

Vydání digitální měny by mohlo být přelomové, pokud by se podařilo propojit dvě věci – dostupnost a důvěru. Tzv. CBDC (Central Bank Digital Currency) by mohla posílit finanční inkluzi, snížit transakční náklady a nabídnout alternativu k soukromým platebním platformám.

Ale záleželo by na designu. Pokud by se při designování takové měny dostaly do popředí motivace jako kontrola nebo dohled – pak by se stala jen nástrojem finanční kontroly, veřejnost by brzy ztratila motivaci ji používat – a tím by taková měna ztratila smysl. Ten by měla jen tehdy, kdyby se stala skutečnou veřejnou službou.

Peníze jsou často líčeny jako neutrální nástroj směny. Vy je zkoumáte i jako společenský vztah a mocenský nástroj. Co nám historie peněz říká o tom, jak se mění naše společnost?

Historie peněz je vlastně historií důvěry. Každá měna funguje jen do té míry, do jaké lidé věří institucím, které ji garantují. Peníze nebyly nikdy a nikde neutrální – vždy byly odrazem aktuálních mocenských vztahů a společenského uspořádání.

A pokud se mění povaha důvěry – třeba přechodem od států k soukromým platformám – mění se i samotný význam peněz.

A když se podíváte na dějiny měn od mušlí a kovových mincí až po bitcoin, co vlastně dělá měnu „důvěryhodnou“? A mění se taková kritéria, anebo základní principy zůstávají vlastně pořád stejné?

Ten jeden základní princip je stále stejný: měna je důvěryhodná, pokud věříme, že si za ni zítra koupíme to, co dnes. I proto je dnes mimochodem tak zásadní kontrolovat inflaci, která je v neregulovaném prostředí náchylná na ekonomické spirály.

Co se tedy v měnových dějinách... mění?

Mění se jen instituce, které tu důvěru zprostředkovávají – od panovníků přes centrální banky po algoritmy. Vždy jde o kombinaci stability, transparentnosti a vnímané férovosti. Když některá z těch složek selže, ztrácí měna hodnotu.

A existuje podle vás něco jako „spravedlivá“ měna, nebo je spravedlnost vždy otázkou toho, jak peníze používáme a přerozdělujeme?

„Spravedlivá měna“ může existovat jen v rámci spravedlivého hospodářství. Řekl bych, že samotná měna nemůže být spravedlivá, ani nespravedlivá – může ale buď posilovat, nebo oslabovat nerovnosti. Záleží, komu slouží. Pokud je přístup k finančním službám univerzální a pravidla platí pro všechny, peníze mohou fungovat jako nástroj rovnosti. Pokud tyhle podmínky splněné nejsou, stávají se peníze nástrojem moci.

Vidíme to i v praxi – tam, kde se ztrácí důvěra ve spravedlnost systému, roste prostor pro daňové úniky, přesouvání zisků do daňových rájů a hledání cest, jak se z veřejného rámce vyvázat. Nerovnosti pak nejsou jen

ekonomickým problémem, ale i problémem základní důvěry. Lidé, kteří mají pocit, že systém nehraje férově - a pak přestávají akceptovat jeho pravidla.

I v našem [výzkumu](#) ukazujeme, že právě důvěra – v to, že daňové povinnosti platí pro všechny stejně a že veřejné zdroje jsou využívány účelně – je klíčovým předpokladem stability nejen měnového, ale celého demokratického systému. Když je tento vztah nalomen, vidíme větší podporu pro populistické a antisystémové politické strany, což ale pouze dále oslabuje demokratické instituce a vede k dalším nárůstům té nelegitimní ekonomické nerovnosti. Ocítáme se ani ne tak v začarovaném kruhu, jako spíš spirále ke dnu.

A zná ekonomie potom recept, jak té spirále zabránit, jak ji zastavit nebo zvrátit?

Ekonomie nám napovídá, kudy vede cesta ven. Je to skrze externí zásah do systému, tedy obecně takových změn, které důvěru v systém naopak posilují.

Jedině tak tu negativní spirálu otočíme – pak se z ní může stát spirála směřující k pozitivnímu vývoji.

Kdybyste měl vsadit na to, jakými penězi se bude v Česku platit za dvacet let, co tipujete? Koruna, euro, digitální euro, nebo něco úplně jiného?

Technologicky nejpravděpodobnější je za mě asi digitální euro. Ale jsem přesvědčený, že mnohem důležitější než měna samotná bude rámec, ve kterém bude fungovat. Pokud bude digitální systém stavět na veřejné důvěře, transparentnosti a ochraně soukromí, může přinést větší efektivitu i bezpečí. Pokud ale digitalizace posílí koncentraci moci v rukou několika firem nebo států, nezmění se v zásadě nic – jen forma peněz.

Jinými slovy, nehrajeme o to, jaké peníze budeme mít, ale čím budou. A to je otázka nejen ekonomická, ale i demokratická.